

12. Огірко О.В. Політичні погляди Андрея Шептицького. Національні інтереси України: науково-практичний журнал. Категорія Б. (Серія «Політологія»). Випуск № 2(7). К., 2025. С. 1192-1204.
13. <https://ugcc.ua/data/viyna-rosiy-v-ukrayni-kolonialna-viyna-my-maemo-spravu-z-absolyutno-genotsydnym-planom-blazhennishyy-svyatoslav-2353/>
14. <https://glavcom.ua/country/society/chomu-boh-dopuskaje-taku-bidu-v-ukrajini-hlava-uhkts-pojasniv-chomu-pid-chas-vijni-ne-treba-vtrachati-viru-939576.html>

Піддячий М. І.,
*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу інноваційних технологій в освіті обдарованих
Інститут обдарованої дитини НАПН України, м. Київ, Україна,
rminapn@gmail.com*

ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО ЗРІЛОЇ ТА ПРОФЕСІЙНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розглянуто освіту як системний простір формування смисложиттєвих цінностей соціально зрілої та професійно відповідальної особистості. Обґрунтовано роль освітнього середовища у формуванні світоглядних орієнтирів, розвитку наукового мислення та соціально-професійної зрілості учнівської молоді. Показано, що сучасна освіта виконує не лише функцію передачі знань, а й виступає соціокультурним механізмом формування інтелектуальної культури, відповідального ставлення до професійного вибору та активної громадянської позиції. Особливу увагу приділено взаємозв'язку між розвитком наукового мислення обдарованих учнів, організацією їхньої дослідницької діяльності та функціонуванням освітньо-наукового середовища, зокрема в системі Малої академії наук України. Розкрито значення спеціалізованої профільної середньої освіти наукового спрямування як інституційного механізму формування інтелектуальної автономії, рефлексивного мислення та професійної відповідальності особистості. Доведено, що освітнє середовище, яке інтегрує навчальну, дослідницьку та рефлексивну діяльність, створює умови для формування особистості, здатної до наукового пошуку, соціальної відповідальності та творчого перетворення суспільства.

Ключові слова: освіта; наукове мислення; обдаровані учні; смисложиттєві цінності; соціальна зрілість; професійна відповідальність; освітнє середовище; Мала академія наук України.

Abstract. The article considers education as a systemic space for the formation of life-meaning values of a socially mature and professionally responsible personality. The role of the educational environment in shaping worldview orientations, developing scientific thinking and socio-professional maturity of youth is substantiated. It is emphasized that modern education functions not only as a mechanism for knowledge

transmission but also as a socio-cultural environment that shapes intellectual culture, responsible professional choice and civic engagement. Particular attention is paid to the relationship between the development of scientific thinking of gifted students, the organization of research activities and the functioning of the educational and scientific environment, especially within the system of the Junior Academy of Sciences of Ukraine. The importance of specialized scientific-profile secondary education as an institutional mechanism for developing intellectual autonomy, reflective thinking and professional responsibility is revealed. It is proved that an educational environment integrating learning, research and reflective activities contributes to the formation of a personality capable of scientific inquiry, social responsibility and creative transformation of society.

Keywords: education; scientific thinking; gifted students; life-meaning values; social maturity; professional responsibility; educational environment; Junior Academy of Sciences of Ukraine.

Сучасні соціально-економічні, культурні та технологічні трансформації зумовлюють необхідність переосмислення функцій освіти в житті особистості та суспільства. За умов динамічної зміни соціальних ролей, професійних вимог і світоглядних орієнтирів освіта дедалі більше постає не лише як система передачі знань, а як простір смислотворення, у якому формуються життєві цінності, соціальна зрілість, відповідальність і здатність до свідомого професійного вибору [1].

У сучасній педагогічній думці проблема формування ціннісно-сислової сфери особистості набуває особливої ваги. І. Д. Бех підкреслює, що духовний розвиток особистості пов'язаний із засвоєнням моральних смислів, внутрішнім прийняттям цінностей і перетворенням їх на регулятори поведінки [1]. Відповідно, освітній процес має бути спрямований не лише на засвоєння інформації, а й на формування внутрішньої цілісності особистості, здатної до осмисленої діяльності та відповідального прийняття рішень.

У цьому контексті особливого значення набуває проблема розвитку обдарованих учнів як потенційного інтелектуального ресурсу суспільства. Саме ця категорія учнівської молоді найбільш чутлива до змісту, форм і якості освітнього середовища, яке або стимулює, або, навпаки, стримує становлення їхнього інтелектуального та ціннісного потенціалу [6; 7]. Для таких учнів важливим є не лише високий рівень навчальних досягнень, а й розвиток наукового мислення, дослідницької культури, моральної рефлексії та соціальної відповідальності.

Наукове мислення в сучасних педагогічних дослідженнях трактується як інтегративна якість особистості, що поєднує логічність, доказовість, системність, критичність, рефлексивність та здатність до творчого пошуку [4; 5]. Воно формується не стихійно, а в спеціально організованому освітньому

середовищі, яке стимулює до виконання дослідницьких дій і передбачають: постановку проблем, висування гіпотез, інтерпретацію фактів, побудову аргументації та оцінювання результатів пізнання.

Важливим інституційним осередком такого середовища є Мала академія наук України, яка на офіційному рівні організовує дослідницьку діяльність учнів, конкурс-захист науково-дослідницьких робіт і низку освітньо-наукових програм для молоді. Офіційні матеріали МАН України наголошують на проблемно-пошуковому характері учнівських досліджень, їхній відповідності віковим можливостям учасників та значенні дослідницької діяльності для професійної орієнтації школярів.

Отже, осмислення освіти як простору формування смисложиттєвих цінностей соціально зрілої та професійно відповідальної особистості потребує теоретичного аналізу ціннісних засад освітнього процесу, структури наукового мислення обдарованих учнів, педагогічних умов його розвитку та функціонування освітньо-наукового середовища, зокрема в системі Малої академії наук України.

Метою статті є теоретичне обґрунтування освіти як простору формування смисложиттєвих цінностей соціально зрілої та професійно відповідальної особистості, визначення ролі наукового мислення та педагогічних умов його розвитку.

Теоретичні засади формування смисложиттєвих цінностей особистості в освіті

Формування смисложиттєвих цінностей є складним, багаторівневим процесом, що охоплює когнітивну, емоційно-ціннісну, мотиваційну та поведінкову сфери особистості. У педагогічному розумінні смисложиттєві цінності виступають не лише як система уявлень про добро, справедливість, відповідальність, працю, самореалізацію та суспільну користь, а і як внутрішній механізм життєвого самовизначення особистості.

З позицій філософії педагогічної дії освіта повинна бути спрямована на становлення суб'єкта, здатного до осмисленого вчинку, морального вибору та творчої участі в культурі [2]. Це означає, що освітній процес не може зводитися до суто інструктивного засвоєння знань; він має включати аксіологічний вимір, у межах якого знання співвідносяться з життєвим досвідом, суспільними потребами та особистісними смислами.

Смисложиттєві цінності формуються насамперед через взаємодію особистості з культурою, наукою та соціальними інститутами. Освіта є тією сферою, де ця взаємодія набуває системного характеру. Через зміст навчання, форми комунікації, стиль педагогічного супроводу, способи оцінювання та

моделі соціальної участі учнів створюється простір для осмислення людиною себе, свого місця у суспільстві, відповідальності за власні дії й результати праці.

У цьому аспекті особливо важливою є соціальна зрілість як інтегральна характеристика особистості, що виявляється у здатності діяти відповідально, співвідносити особисті інтереси із суспільним благом, дотримуватися моральних норм і брати участь у конструктивному перетворенні соціального середовища. Соціальна зрілість не виникає автоматично з віком, вона формується в освітньому процесі через включення учнів у діяльність, що потребує відповідальності, самоорганізації, рефлексії та комунікації.

Професійна відповідальність розглядається як вияв сформованості ціннісного ставлення до праці, результатів власної діяльності, професійного вибору та його наслідків. Умовою її становлення є раннє залучення учнів до інтелектуально насичених видів діяльності, у яких вони можуть усвідомити значущість знань, логіку професійної самореалізації та суспільну цінність майбутньої праці.

Таким чином, теоретичні засади формування смисложиттєвих цінностей в освіті пов'язані з розумінням особистості як суб'єкта культури, пізнання і відповідальної дії. Саме в освітньому просторі відбувається інтеграція інтелектуального розвитку, ціннісного самовизначення та підготовки до професійного життя [1; 2].

Освіта як соціокультурний простір становлення соціально зрілої особистості

У педагогічній науці освіта розглядається як соціокультурний феномен, що поєднує процеси навчання, виховання, розвитку й соціалізації. Її гуманістичний потенціал полягає в тому, що вона створює умови для формування не лише компетентної, а й внутрішньо зрілої особистості, здатної до відповідальної взаємодії з іншими людьми, культурою та суспільством [2].

Освітній простір набуває особливої значущості в період ранньої юності, коли відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості, рефлексії, ціннісних орієнтацій, життєвих планів і професійних намірів. Саме в цей віковий період учні потребують не лише якісного навчального матеріалу, а й середовища, яке підтримує їхні інтелектуальні запити, стимулює самостійний пошук і сприяє усвідомленню життєвих смислів.

Становлення соціально зрілої особистості в освіті відбувається через залучення учня до різних видів діяльності: пізнавальної, комунікативної, творчої, дослідницької, громадянської. Кожен із цих видів діяльності виконує специфічну функцію. Пізнавальна діяльність розвиває інтелектуальні здібності; комунікативна – формує соціальні навички та здатність до діалогу; творча – сприяє самовираженню; дослідницька – формує досвід пошуку істини, роботи з

доказами та відповідальності за результати; громадянська – забезпечує усвідомлення своєї ролі в суспільстві.

Таким чином, освіта як соціокультурний простір має потенціал не лише передавати знання, а й вибудовувати внутрішню архітектоніку особистості. Саме ця архітектоніка визначає, чи буде людина в майбутньому діяти відповідально, критично мислити, шукати істину, поважати працю і власним професійним вибором сприяти суспільному розвитку.

Розвиток наукового мислення як чинник формування смисложиттєвих цінностей

Одним із ключових механізмів становлення соціально зрілої та професійно відповідальної особистості є розвиток наукового мислення. Наукове мислення важливе не лише для підготовки майбутнього дослідника. Воно має ширше освітнє значення, оскільки формує культуру роботи з інформацією, здатність до аргументованого судження, критичного аналізу, рефлексії та відповідального ставлення до істини [5].

З огляду на це, розвиток наукового мислення слід розглядати як ціннісно значущий процес. Коли учень вчиться встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, перевіряти достовірність фактів, аргументувати власну позицію, визнавати межі знання і відповідально ставитися до висновків, він не лише набуває інтелектуальних умінь, а й засвоює норми наукової етики, чесності, відкритості до перевірки й самокорекції.

Наукове мислення обдарованих учнів має складну внутрішню будову і включає низку взаємопов'язаних характеристик та структурних компонентів [4; 5]. У розгорнутому педагогічному трактуванні його можна подати як систему таких взаємопов'язаних рівнів:

1. *Інформаційно-знанневий рівень*, який охоплює наукові поняття, факти, теорії, закономірності та розуміння методів наукового пізнання;

2. *Когнітивно-операційний рівень*, що включає вміння аналізувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, формулювати проблему, гіпотезу і висновки;

3. *Рефлексивно-оцінний рівень*, пов'язаний із самоаналізом, перевіркою логіки власних міркувань, оцінкою достовірності результатів, здатністю до інтелектуальної самокорекції;

4. *Інтенціонально-аксіологічний рівень*, що відображає мотивацію до пізнання, ціннісне ставлення до науки, інтерес до пошуку істини, відповідальність за результати інтелектуальної праці;

5. *Інноваційно-креативний рівень*, який виявляється у здатності продукувати нові ідеї, пропонувати нестандартні рішення, бачити перспективи розвитку проблеми [4; 5].

Така модель дає змогу стверджувати, що наукове мислення є не лише когнітивним, а й ціннісно-смысловим феноменом. Воно формує не просто знання про світ, а певний тип ставлення до світу – відповідальний, доказовий, відкритий до пошуку і самовдосконалення.

Модель структури наукового мислення обдарованих учнів

Ядро моделі – пізнавальна активність і потреба в істині; структурні компоненти: змістово-знаннєвий, логіко-операційний, критико-рефлексивний, мотиваційно-ціннісний, творчо-прогностичний; функціональні прояви: виявлення проблеми, побудова припущення, добір способів дослідження, аналіз і перевірка результатів, формулювання висновків, презентація й захист власної позиції; ціннісні результати: інтелектуальна чесність, відповідальність за судження, повага до доказів, готовність до самокорекції, внутрішня мотивація до пізнання, усвідомлення соціальної значущості знання.

Подана модель засвідчує, що розвиток наукового мислення безпосередньо пов'язаний із формуванням смисложиттєвих цінностей. Через дослідницьку діяльність учень починає усвідомлювати, що знання є не лише засобом досягнення успіху, а й формою служіння істині, суспільству, культурі та власному розвитку.

Педагогічні умови розвитку наукового мислення обдарованих учнів

Ефективний розвиток наукового мислення потребує створення спеціальних педагогічних умов. Насамперед ідеться про таку організацію освітнього процесу, за якої учень виступає не пасивним споживачем готової інформації, а суб'єктом пізнання, здатним до самостійної постановки питань, пошуку, аналізу необхідної інформації та формулювання висновків.

До основних педагогічних умов розвитку наукового мислення обдарованих учнів належать:

- 1) проблемно-дослідницький характер навчання, коли засвоєння знань відбувається через розв'язання пізнавальних завдань, аналіз суперечностей, побудову припущень і перевірку результатів;
- 2) інтеграція навчальної та дослідницької діяльності, за якої теоретичний матеріал не відокремлюється від практики наукового пошуку, а набуває особистісного смислу через досвід дослідження;
- 3) розвиток рефлексії, що передбачає навчання учнів аналізувати не лише результат, але й хід власного мислення, допущені помилки, ефективність стратегій і критерії оцінювання;
- 4) педагогічна підтримка інтелектуальної ініціативи, коли вчитель або науковий керівник не лише контролює, а й стимулює самостійність, пошукову активність, авторську позицію учня;

- 5) створення комунікативного наукового середовища, де учні мають можливість обговорювати ідеї, брати участь у дискусіях, представляти результати й захищати їх у фаховому діалозі;
- б) ціннісне наповнення дослідницької діяльності, коли учень усвідомлює не лише техніку дослідження, але й його гуманітарний, суспільний та особистісний сенс [4; 7].

У сукупності ці умови забезпечують перехід від формального навчання до науково зорієнтованої освіти, яка розвиває в учня інтелектуальну автономію, мотивацію до пізнання та готовність до відповідальної професійної самореалізації.

Спеціалізована профільна середня освіта наукового спрямування як інституційний механізм формування відповідальної особистості

Особливого значення у розвитку наукового мислення й ціннісного самовизначення набуває спеціалізована профільна середня освіта наукового спрямування. Її теоретичні засади пов'язані з необхідністю створення такого освітнього змісту, який забезпечує не лише високий рівень предметної підготовки, але й входження учня в культуру наукового пізнання [4]. Це означає, що профільність має реалізовуватись не як вузька предметна спеціалізація, а як розвиток здатності до дослідницької діяльності, осмислення проблем, інтелектуальної самоорганізації та професійного самовизначення.

У такій моделі освіти учень поступово набуває досвіду роботи з науковими текстами, джерелами, поняттями, методами дослідження, а також презентувати результати, брати участь у фаховому обговоренні й будувати індивідуальну освітню траєкторію. Водночас профільна наукова освіта сприяє формуванню поваги до наукової праці, до об'єктивності та доказовості, а отже – і розвитку професійної відповідальності.

Структурна модель освітньо-наукового середовища Малої академії наук України

Одним із найбільш продуктивних середовищ для розвитку наукового мислення обдарованої молоді в Україні є Мала академія наук України. На офіційному сайті МАН України зазначено, що її діяльність спрямована на залучення молоді до науково-дослідницької діяльності.

Структурна модель освітньо-наукового середовища МАН України:

1. Цільовий блок: розвиток обдарованості, наукового мислення, дослідницьких компетентностей, професійної орієнтації та соціальної відповідальності учнів.

2. Змістовий блок: наукові знання; основи методології дослідження; міждисциплінарні зв'язки; академічна доброчесність; культура наукової комунікації.

3. Процесуальний блок: гурткова робота; наукові секції; консультації з науковими керівниками; індивідуальні та колективні дослідницькі проекти; тренінги; конкурси-захисти; конференції; публічний захист результатів.

4. Комунікативний блок: взаємодія учня з педагогами, науковцями, ровесниками, експертним середовищем; включення в академічний діалог; формування навичок аргументації та презентації.

5. Рефлексивно-оцінний блок: самооцінювання; експертне оцінювання; рецензування; аналіз результатів; корекція пізнавальних стратегій.

6. Результативний блок: сформованість наукового мислення; стійка мотивація до пізнання; ціннісне ставлення до науки; соціальна зрілість; професійне самовизначення.

Зазначена модель демонструє, що освітньо-наукове середовище МАН є не просто організаційною формою позашкільної роботи, а цілісною системою, яка поєднує навчання, дослідження, комунікацію, рефлексію та професійну орієнтацію. Вона дає змогу розглядати МАН як важливий простір формування смисложиттєвих цінностей учнівської молоді.

Освіта, дослідницька діяльність і професійне самовизначення

Залучення учнів до науково-дослідницької діяльності має істотний вплив на їхнє професійне самовизначення. У процесі виконання дослідницьких завдань учні виявляють власні інтелектуальні інтереси, схильності, стиль мислення, рівень самостійності, наполегливість і готовність до тривалої інтелектуальної праці. Це створює підґрунтя для більш усвідомленого вибору подальшої освітньої та професійної траєкторії.

Особливо цінним є те, що дослідницька діяльність формує не лише фахові зацікавлення, а й загальнолюдські якості: відповідальність, самодисципліну, культуру аргументації, толерантність до альтернативних позицій, повагу до праці інших людей, наполегливість у досягненні мети. Усе це є важливими показниками соціальної зрілості особистості.

Отже, освіта, побудована на інтеграції цінностей, знань і дослідницької практики, створює умови для формування особистості, яка здатна не лише успішно навчатися, але й осмислено будувати власне життя, професійну траєкторію та соціальну участь.

Висновки. Отже, освіта виступає важливим соціокультурним простором формування смисложиттєвих цінностей соціально зрілої та професійно відповідальної особистості. Її сутність полягає не лише у трансляції знань, а в організації такого середовища, у якому інтелектуальний розвиток поєднується з духовно-ціннісним становленням, соціалізацією та професійним самовизначенням особистості.

Теоретичний аналіз засвідчив, що формування смисложиттєвих цінностей відбувається через включення учня в освітній простір, насичений культурними смислами, моральними орієнтирами та досвідом відповідальної діяльності. Одним із провідних механізмів цього процесу є розвиток наукового мислення,

яке має багаторівневу структуру та поєднує змістово-знаннєві, операційно-логічні, рефлексивні, мотиваційно-ціннісні й творчо-прогностичні компоненти.

Обґрунтовано, що розвиток наукового мислення обдарованих учнів потребує спеціальних педагогічних умов: проблемно-дослідницького характеру навчання, інтеграції навчальної та дослідницької діяльності, розвитку рефлексії, педагогічної підтримки інтелектуальної ініціативи, створення науково-комунікативного середовища та ціннісного наповнення пізнавальної діяльності.

Показано, що спеціалізована профільна середня освіта наукового спрямування та освітньо-наукове середовище Малої академії наук України створюють сприятливі умови для формування інтелектуальної культури, соціальної зрілості, відповідального ставлення до професійного вибору й активної участі учнівської молоді в науковому та суспільному житті.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні прикладних педагогічних моделей розвитку наукового мислення, ціннісного самовизначення та професійної відповідальності учнів у різних типах освітнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Д. Особистість у сьайві духовності : монографія / І. Д. Бех. Київ ; Чернівці : Букрек, 2021. 244 с.
2. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / І. А. Зязюн. Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2008. 608 с.
3. Моляко В. О. Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.] ; за ред. В. О. Моляка. Київ ; Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 194 с.
4. Піддячий Микола. Теоретичні засади змісту спеціалізованої профільної середньої освіти наукового спрямування. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2024. № 4 (95). С. 38–46. DOI: 10.32405/2309-3935-2024-4(95)-38-46.
5. Піддячий Микола. Сутність поняття наукового мислення обдарованих учнів і його характеристики, особливості та структурні компоненти. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2025. № 3 (98). С. 5–12. DOI: 10.63437/3083-6425-2025-3(98)-01.
6. Дидактико-методичні засади організації навчального процесу в закладах освіти для інтелектуально обдарованих учнів : метод. рекомендації / І. С. Волощук, В. О. Киричук, В. М. Мадзігон, В. В. Мелешко, Я. М. Рудик, О. С. Шуленок, Л. А. Яременко. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. 70 с. URL: https://iod.gov.ua/content/docs/documentspdf/201/didaktiko-metodichni-zasadi-organizaciyi-navchalnogo-procesu-v-zakladah-osviti-dlya-intelektualno-obdarovanih-uchniv_.pdf
7. Рибалка В. В. Наукові визначення особистості та персонологічне мислення психолога і педагога / В. В. Рибалка // Психологія і особистість. 2013. № 1. С. 131–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2013_1_12